
Милча Мадих

АЛЕКСА А. СТОЈШИЋ – УСТАНИК И УЧИТЕЉ 1785–1850

Стојша, деда Алексе Стојшића, доселио се у Славонију из Старе Србије у време велике сеобе Срба под Арсенијем IV Јовановићем Шакабендом. Према сећању потомака, забележеним Алексиним казивањима, његов деда са фамилијом и групом пребеглих Срба, у повлачењу са Косова из Пећке патријаршије, зауставио се и привремено настанио у месту званом Стојшић, на левој обали Колубаре, крај којег се на брду налазе развалине старог града истог имена. Према опису терена, то би могао бити данашњи Словац, којем су избегли Срби, највероватније по Стојши, дали наведени назив. Због турских надирања и у ове крајеве, сеоба се наставља преко Саве и Драве у Славонију, где се избегли Срби настане близу Вуковара.¹

Стојша, отресит старешина, вредан и предузимљив, стекао је брзо солидан иметак и велики углед међу досељеним Србима. Од његових потомака помиње се само син Арсеније. Да ли је имао друге деце, не зна се. Арсеније је у Вуковару изучио абацијски занат, оженио се девојком из имућне породице и са њом изродио пет синова: Саву, Алексу, Јову, Пају и Андрију. Женске деце да ли је имао, не помиње се. Десетак година по досељавању у Славонији Стојша окончава свој изгнанички живот у новој средини, далеко од свог завичаја.

Арсеније, као разборит родитељ, упутио је све синове на стицање знања и вештина, које ће их отпратити на самосталан пут кроз живот. Сава је завршио свештеничке школе и заполио се у Винковцима, Јова је учитељевао у Срему, Паја изучио клозерски (стакларски) занат и остао у мајчиној кући. Најмлађи син Андрија наследио је од оца абацијски занат, који су сва деца научила, што ће и Алекси касније у животу много помоћи. Сви синови, изузев Јове, имали су порода, о којем се зна толико да су у Славонији и Срему, у ондашњој Хабзбуршкој монархији, живели и у својим занимањима високо се котирали.²

---

1 Алекса Стојшић 1763-1850, Јавор, лист за забаву и науку, Нови Сад, 1888, бр. 31, стр. 491 (аутобиографска казивања, забележена највероватније од Касијана, млађег Алексиног сина, предата редакцији „Јавора” у рукопису од потомака)

2 Исто, стр. 492.

Алекса, Арсенијев други син по старости, рођен је највероватније 1785. године, како произилази из кондуит листе учитеља Ваљевског округа за школску 1841/42 годину.³ Према другим изворима, Алекса је рођен 1780,⁴ или чак 1763,⁵ што је најмање вероватно.

Алекса је показивао највише интереса и склоности ка „науци“, те је отац у његово школовање највише полагао. Пошто је завршио четири разреда граматикалне класе у Вуковару, буде упућен у Пешту, где је завршио гимназију на немачком и мађарском језику. Намеравао је да упише „правничку“ школу, али га очева смрт и изгубљена материјална потпора у томе спречавају.

У будимској епархији, пред крај лета 1803, добије учитељско место. Убрзо затим избије рат између Аустрије и Француске и он буде мобилисан. Учествоје у биткама код Нови-а и Хохенлинда, после којих бива одликован и нуђено му је да се потпуно посвети војном позиву. У аустријској војсци Алекса остане до 1805. Сазнавши за устанак који је подигао Карађорђе у београдском пашалуку, илегално пређе Саву код Шапца и прикључи се устаницима.⁶

РАТНИК, ПИСАР И УЧИТЕЉ

Почетком 1805. Алекса у униформи цесарског солдата прешавши крадом преко Саве, пријави се проти Матеји Ненадовићу, који га радо прими за писара у војсци, да се стара о војним заповестима у снабдевању, броју потребних ратника, плановима војних операција, потребном ратном материјалу и др. Због његове оданости и уредности Прота га је заволео и чувао од ратних опасности, на шта је Алекса реаговао: „Кад сам могао да гинем за Аустрију, ваљда могу и за своју браћу Србе!...”⁷

Алекса је, као већ искусни ратник, узимао видног учешћа у бојевима против Турака. У боју на Баурића шанцу близу Сокограда, својом необичном храброшћу и довитљивошћу успео се супротставити бројнијим и оружјем опремљенијим Турцима. У одлучујућим тренуцима, када су устанички редови почели да се повијају, иза којих је био склоњен и збег српске нејачи, Алекса, испаливши неколико ђулади из једног од два расположива топа, на турске башибозуке, поколеба их и нагна на повлачење, а устаничке редове охрабри, одбранивши већ уздрмане положаје.⁸

И поред својих обимних писарских послова и ужешћа у бојевима, користи сваки предах да српске младиће, који су били у устаничким

3 Др Марија Исаиловић, Школе у ваљевском крају, 1804-1918, Ваљево, 1986, стр. 97
Ј. Јанковић, Алекса Стојшић учитељ од 1817-1842. г.

4 Јединство. Београд. 1871; стр. 210 и 218.

5 Јавор, навед. рад. стр. 490.

6 Власотије Д. Алексијевић, Савременици и посленици Доситеја Обрадовића и Вука Карацића, биографско-библиографска грађа, слово С, Народна библ. Србије, Одељење пос. фондова Р425/12 стр. 294.

7 Исто, стр. 295.

8 Јавор, бр. 32, навед. рад. стр. 505.

редовима, писмености подучава. Поред читања старословенских црквених књига, псалтира и чаславца, писања старословенске азбуке, учио је младиће и црквеном појању. Многи од њих су одмах у свештенике рукоположени, у писаре произведени, па и сами друге писмености подучавали.

Посредни извори упућују на могућност да је Алекса у време првог српског устанка учитељавао у приватној школи у Осечини,⁹ за коју се претпоставља да је радила у периоду 1808 – 1813. године.¹⁰

Према другом извору, Алекса је у Ваљево дошао први пут око 1809. непосредно из Срема, у време Карађорђевог устанка. У „Гласу Ваљева” из 1929. године Љуба Павловић пише: „Ово је био човек путник, жељан авантуре и ради тога дошао је нежењен и сам. У Ваљеву се лепо наместио, нашао посла код Арона терзије, деде свима нама познатог у своје време најугледнијег Ваљевца Живка Тадића. Арон је изгледа био први учитељ, пошто је имао своју школу, па ју је превео на Стојшића, млађег човека од себе”.¹¹

Иако изнете тврдње нису документоване, са одређеном резервом могу се прихватити као вероватне, имајући у виду да се устаничка војска, којој је Алекса приступио, кретала и деловала на овим просторима, у том периоду.

БЕКСТВО ПОСЛЕ СЛОМА УСТАНКА 1813. г.

После неуспеха првог српског устанка, Алекса са многим устаницима, њиховим вођама и застрашеном рајом, напушта београдски пашалук и чамцем преко Саве, враћа се у Хабзбуршку монархију. Бежанију раје, нејачи, мајки са децом и свега што може да се креће Алекса описује у својим казивањима, забележеним од његових потомака: „Пошто су Турци већ близу дошли, онда се превоз прекине, а народ се за руке и женско и мушко пак скоче у Саву. Колико је хиљада душа овако Сава прождрла. Ко није видео не може се описати ондашња погибија Срба, а неки опет утекоше у шуме”.¹²

Повратком у Хабзбуршку монархију Алекса поново буде мобилисан у царску војску у другом рату против Наполеона I. Тако се његова ратничка авантура наставља, Алекса маршира са цесарским региментама у походу на Париз. У овом ратовању од обичног војника, Алекса за показану вештину и храброст, у стражмистра буде произведен. И поред поновљених понуда да се војном позиву посвети, Алекса се демобилише, заокупљен мислима о судбини свога народа у Србији.¹³

9 Драшковић М. Радован; Из прошлости Ваљева, 1973. г., стр. 75

10 Исаиловић, навед. дело, стр. 48

11 Љубомир Павловић, Две заборављене учитељске породице у Ваљеву, Глас Ваљева, 19.V 1925, бр. 20, стр. 2-3

12 Јавор, нав, рад, стр. 506

13 Исто, стр. 507

ПОНОВО У СРБИЈИ УЧИТЕЉ У ВАЉЕВУ, БЕОГРАДУ, КАМЕНИЦИ

Иако вести из Србије нису биле повољне, Алекса Стојшић не одустаје од намере да се врати постојбини предака. Најпре је сувом границом из Хрватске у Босну дошао, где у Посавини код једног свештеника, око две године, као домаћи учитељ проведе. Када је свештеник умро а из Србије стигну вести да је књаз Милош завладао, те да су за Србе ствари кренуле набоље, Алекса пешице крене ка Србији. Прешавши Дрину у Мачви, у једном је селу и покојника опојао, те је тако ручак и преноћиште добио. Алекса казује о свом доласку у Ваљево: „... И одатле дођем у варош Ваљево, које још у развалинама и изгорело виђаше се. Само да рекнем имађаше кровни кућерака и дућана на четири коца дигнутих једно 50. Но положај овог места и љубав грађана допадне ми се и ту се станим. Отишав господару Јеврему Обреновићу, ондашњем губернатору од три нахије; ваљевске, шабачке и подринске (који је имао своју столицу кад у Ваљеву кад у Шапцу) на подворје, да му се као странац пријавим”.¹⁴

У Ваљеву 1817. Алекса буде намештен за учитеља приватне школе, за 30 талира годишње плате. Идуће године прешао је у Београд за учитеља мале школе, одакле се после две године поново враћа у Ваљево. Од тога времена посветио се просвети и после скоро четири деценије бурног ратничког и луталачког живота, савио је своје породично гнездо. Уз посредовање кнеза Јовице Милутиновића, 1820. године ожени се Јулијаном, ћерком дивачког попа Јакова Поповића, који је своју кћер већ био спремио за манастир.¹⁵

У браку са супругом Јулијаном Алекса је добио два сина: Косту 1826. и Касијана 1832. чија делатност ће у Ваљеву бити видно забележена у другој половини XIX века. Њихово учешће у политичком животу Ваљева и ондашње Кнежевине Србије, кроз тзв. „Клуб даванаестице”, шездесетих и седамдесетих година, оставило је неизбрисив траг у граду.

После повратка из Београда и заснивања породице Алекса је био учитељ у приватној школи у Миличиници, што се види из сачуваних рачуна прихода и расхода Суда окружнија ваљевског, где стоји да је од учитеља Алексе Стојшића из Миличинице на дан 1. августа 1824. године за два тепета хартије наплаћена сума од 2 гроша и 20 пара.¹⁶ После учитељевања у Миличиници прелази у каменичку школу за 60 талира годишње плате. У овој школи Алекса учи читању и писању децу виђенијих и имућнијих подгорских породица, за годишњу плату од 60 талира, коју му је по погодби са губернатором Јевремом Обреновићем требало да исплаћује капетан каменички Анто Јовановић.

14 Исто, бр. 32, стр. 507

15 Исто, бр. 33, стр. 524

16 Исаиловић, нав. дело, стр. 55.

У вези да са исплатом договорене зараде долази до спора између Алексе и поменутог капетана. Алекса покреће тужбу пред Судом окруженија ваљевског, у којем наводи да му капетан Анто сваке године од зараде по 16 талира откида.¹⁷ Овај спор око дела неисплаћене зараде води се више од две године. Из сачуваних докумената види се да се Алекса обраћа за надокнаду закинуте зараде и самом Књазу, 22. маја 1835. Већ 30. маја из Књажеве канцеларије стиже препорука суду у Ваљеву да извиди наводе жалбе и „уделотворите му ако буде захтеваније његово правилно”.¹⁸

Преписке и тужбе између Алексе Стојшића, учитеља каменичког, Суда окружија и Књажеве канцеларије и капетана каменичког Анте Јовановића, настављају се током 1835. Тако, 26. августа капетан Анто шаље рапорт Исправничеству Окружија ваљевског да се Алекса упути на суочење и поравнање дуга, јер му родитељи ћака који дугују, не признају да их је толико месеци учио, колико новца потражује. Спор се протеже и на 1836, када је Алекса већ био са учитељском службом прешао у Ваљево. Из сачуване судске преписке се види да је Алекса успео да наплати део дугова, за ћаке из Буковачке и Рачанске капетаније,¹⁹ из којих су ћаци каменичку школу похађали.

ПОНОВО УЧИТЕЉ У ВАЉЕВУ

После периода 1829-1835. године, проведеног у приватној школи у Каменици, Алекса коначно прелази у Ваљево, где бива постављен за учитеља млађе класе у новоустановљеној општественој нормалној школи.

У тим годинама, државне и просветне власти почињу се организовање односити према школовању и просвећивању младежи у Кнежевини. Доносе се први законски акти: Одлука о мрежи школа 1835. године и Одлука о плану за школе 1836, чиме се прописују услови за оснивање школа, утврђује мрежа по варошима и сеским центрима, наставни планови и надзор над радом учитеља, наставника и школа.²⁰

Из кондуит листе учитеља школе ваљевског округа, сачињене 11. октобра 1841, види се да Алекса Стојшић учи млађу класу општествене школе, што значи да га је погодила и плаћала општина. Ожењен је, има двоје деце, кућу са плацем у Ваљеву, плату 60 талира годишње. Прилежно и врло ревносно деци предаје, у певању због старости слаб, порока нема, укорован због супростављања властима, способан за звање.²¹

Период живота од 1836. до 1850, који Алекса проводи у Ваљеву, где се стално настанио, породицу створио и имовину стекао, најплодније је

17 Истор. архив Ваљево, Фонд Окружни суд Ваљево, 1834, К XI-XII

18 Исто, 1835, К VII

19 Исто, 1836, К III-IV

20 Исаиловић, нав. дело, стр. 64-65

21 Кондуит листа 1841; Архив Србије, К-К.

раздобље у његовом животу. Поред учитељског позива, којем се скоро три деценије посветио, претежно у ваљевском крају, а последњу деценију у самом Ваљеву, Алекса се упоредо бавио и абацијским и трговачким послом, што му је омогућавало да уз скромну и несигурну учитељску плату издржава породицу. У каснијим годинама развија трговачки посао у који уводи и своје синове. Четрдесетих и педесетих година у центру вароши, преко пута старе ћуприје, поседују добро снабдевену радњу мешовитом робом.²² Према неким изворима, у познијим годинама Алекса објављује неколико чланака о просветном позиву, оставио је необјављен рукопис „Моје успомене из два српска устанка”, који се налазио у Народној библиотеци,²³ али није сачуван. Највероватније је изгорео у ратном пожару априла 1941. Учитељевање у Ваљеву и околини оставило је видљиве трагове, посебно на генерације младих које је Алекса учио писмености и преносио им прва знања. Многи од њих, каснијим школовањем, постали су свештеници, писари, учитељи, чиновници или људи других занимања, преко потребни новој српској држави и Ваљеву, тек ослобођеном вековне турске власти.

О обављању учитељског посла постоје и до данас сачувана сведочанства у архивској грађи и литератури. Из анализа писмених адатака ученика ваљевске општествене школе млађе класе, на крају школске 1839/40. године, чији је учитељ био Алекса, и поред разноликог старосног састава ученика, изведена је оцена надзорника, да је учитељ био вешт, бар када се ради о писмености ђака.²⁴

На основу извршеног испита у свим школама Округа ваљевског 4. априла 1839. године, Суд окружија подноси извештај Попечитељству просвештенија у коме је изнета нешто другачија оцена о раду учитеља: „... да су учитељи слабог и малог знања”, а за Алексу „да се бави и другим радом, трговином, држи дућан, стар је, нема довољно искуства за једног наставника а не може то себи под старост набавити”.²⁵

Начелство ваљевског округа 3. децембра 1846. прослеђује захтев Алексе Стојшића да због слабог вида буде пензионисан. Пошто Општина нема средства за пензију, Попечитељство је 26. септембра писало о том захтеву Књазу, на шта је он 30. октобра одговорио да Школски фонд нема новца, те није од Совјета добио дозволу за пензију. Тако је Алекса остављен да под старост још ради, не зна се тачно до када.²⁶

Тома Бабић и Алекса Стојшић, учитељи ваљевске школе, у октобру 1839. године упућују заједно потписану жалбу Попечитељству просвештенија, у којој се туже на поступке Петра Сајића, протојереја ваљевске цркве. У наводу жалбе, наводи се како је именовани свештеник од учитеља тражио да им ученике из наставе пусти, да би радили на

---

22 Љ. Павловић, нав. рад, Глас ваљева 1929, бр. 20, стр. 2

23 В. Д. Алексијевић, нав. рад, стр. 296

24 Исаиловић, нав. дело, стр. 134

25 Исто, стр. 129

26 Исто, стр. 169

имању његовог брата или да њему у служби помажу. Протојереј је после подношења ове жалбе постао непријатељски расположен према обојици учитеља.²⁷

Следеће, 1840. године, на дан 11. фебруар, протојереј Сајић подноси тужбу Суду окружија ваљевског против учитеља Томе Бабића и Алексе Стојшића, због непристојног понашања за певницом ваљевске цркве у време обављања свечане литургије, посвећене повратку књаза Михаила из аудијенције султану у Цариграду. Протојереј оптужује учитеље Тому и Алексу да су приликом хорског извођења херувике намерно дисонирали својим галсовима, прекидали и извржавали подсмеху свечани чин, у присуству ученика и свих виђенијих грађана који су истом присуствовали.²⁸

По спроведеној судској расправи, уз учешће сведока, Суд окружија ваљевског упућује рапорт Попечитељству просвештенија у којем тражи да се поменути учитељи смене и уместо њих поставе други. Попечитељство прослеђује Начелништву и Суду окружија, 21. и 22. фебруара исте године, препоруку да се оптужени учитељи отпусте из службе, одређујући им истовремено учитеља Влајића, као привремену замену.

Окривљени упућују жалбу на изречену казну, захтевајући да се она преиспита. На изјављену жалбу Попечитељство, 22. априла, упућује налог да је учитељ Тома Бабић због својих грешака довољно кажњен лишавањем учитељске службе; учитељу млађе класе Алекси Стојшићу да се казна скине, јер његова кривица није доказана, а на његов скоро тридесетогодишњи учитељски рад, до тада није било озбиљних примедби.²⁹

Пошто је ослобођен оптужбе, Алекси је враћена млађа класа нормалне општествене школе, у којој је било 50 ђака.

Попечитељство препоручује општини да ранију погодбу о висини плате од 60 талира, ако може нешто повећа. Алекса остаје учитељ млађе класе и после 1846. године, пошто му захтев за пензију није услишен.

Алекса Стојшић је био присталица династије Обреновића, иако се политиком непосредно није бавио. Био је политички прогањан, нарочито после доласка на власт Александра Карађорђевића 1842. У време разбукталих политичких страсти и он, према налогу Вучићевом, на Врачару у „рупу“ буде бачен, одакле га Прота Матеја, случајно сазнавши, успео извући.³⁰ Старији син Коста, због наводне агитације против Александра Карађорђевића, 1844. године, као седамнаестогодишњак, бива оптужен.³¹

---

27 Перуничкић, нав. дело, стр. 438

28 Исто, стр. 457-458

29 Исто, стр. 461-468

30 В. Ј. Јанковић, нав. рад, стр. 4

31 Рад. Драшковић, Ваљево у прошлости, 1987. стр. 107

Алекса се помиње као један од иницијатора мера за превазилажење кризе у коју је запало Ваљево, пред крај прве половине 19. века и један од претеча настанка тзв. „Клуба дванаесторице”, у којем су били активни његови синови.³²

Свој бурни живот, проткан ратовањем против Турака и борбом на просвећивању свога народа, посебно младежи, у значајном раздобљу његове историје, Алекса Арсенија Стојшића окончао је 1. марта 1850. године у Ваљеву.³³

Иза Алексе, поред записа и избледелих сећања, остала су два сина и бројно потомство, чија делатност у Ваљеву и шире заслужује посебну пажњу истраживача. У другој половини 19. века, синови Коста и Касијан заузимају највише место у привредном и политичком животу Ваљева, па и Србије.

Власници су више дућана, кућа, плацева, о чему сведочи и чињеница да су државне власти откупиле земљиште од Касијана (1873. године) за зидање болнице, пошто је кућа Алексе Андоновића, у којој се иста налазила, за ту сврху неподесна.³⁴ Коста и Касијан, као богати и угледни грађани Ваљева, политички су припадали либералима. Костино учешће у раду Светоандрејске скупштине и улога Председника Примирителног суда у Ваљеву, почетком седамдесетих година оставили су видног трага у политичком животу Србије.

Касијан, млађи Алексин син, учествује у раду Велике уставотворне скупштине у Крагујевцу, 10. јуна 1869. године, као изабрани представник либерала из Ваљева. У време конзервативне владе напредњака 1873. активно је иступио на Скупштини против предлога о „пет дана орања које се са кућом не могу сељаку продати за дуг”, чиме се солидарисао са владиним предлогом, а противно предлогу своје странке.³⁵ О мотивима оваквог Касијановог залагања сведочи сачуван документ из породичне архиве Јакова Поповића, који није могао на време вратити позајмљени новац свом унуку Касијану, те је морао изгубити заложену њиву коју мештани и данас зову „Касијановачом”, иако је касније променила више власника. Првобитна акумулација капитала, зеленашење и друге пропратне појаве овог периода, говоре да ни најближе родбинске везе нису више биле светиња.³⁶

---

32 Исто, стр. 184

33 Историјски архив Ваљево, Збирка црквених матичних књига, матична књига умрлих 1849-1858.

34 Р. Драшковић, Ваљево у прошлости, стр. 236

35 Р. Драшковић, Ваљево у прошлости, стр. 122

36 Решење суда окружија ваљевског од 10. марта 1860. године, документ из породичне архиве Јакова Поповића.

РЕЗИМЕ

Личност чија судбина и животни пут одсликавају у једном преломном историјском раздобљу друштвена збивања, историјске догађаје и пут једног народа од вековног ропства ка слободној грађанској држави.

Крваве борбе за ослобођење од Отоманске империје, кроз два величанствена устанка, напори да се превазиђе вековна друштвена и културна заосталост у односу на Европу, обележили су живот Алексе Стојшића, устаника и просветара, као и народа којем је он у потпуности припадао.

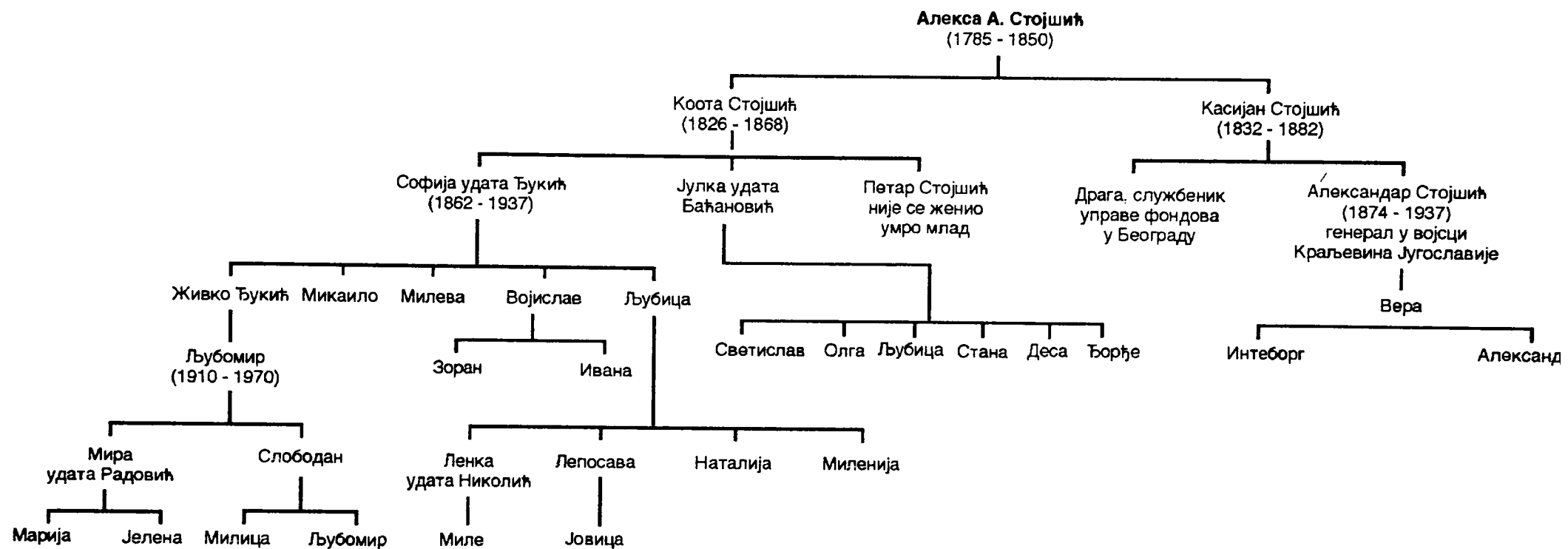
Алекса Стојшић је један из плејаде несебичних патриотских ликова, који је дошао из развијеније и цивилизоване средине, Хабзбуршке монархије, у матицу свога народа који је вековима чамео у ропству под влашћу Отоманске империје. Народ који је пет векова стагнирао у свом друштвеном и културном развоју, чинио је надчовечанске напоре да из мрака средњег века закорачи у ново доба европске цивилизације. Својом физичком и духовном моћи Алекса Стојшић је дао значајан допринос у том искорак српског народа, посебно ваљевског краја.

SUMMARY

This is a character whose fate and life story depicted, in one crucial historical period, social occurrences, historical events and the way of one people from the century-old slavery to a free civil state.

Bloody battles for the liberation from the Ottoman empire, through two marvellous uprisings, efforts to overcome century-old social and cultural backwardness in comparison to Europe, marked life of Aleksa Stojšić, a resurrectionist and educator, as well as the people he completely belonged to.

Aleksa Stojšić was a person from the pleiad of unusual patriotic characters, who came from a more developed and more civilized milieu, the Habsburg monarchy, to the home of his people who languished for centuries, made superhuman efforts to step into a new period of European civilization from the darkness of the Middle Ages. By his physical and spiritual power Aleksa Stojšić gave his strong contribution in that step forward of Serbian people, especially in the region of Valjevo.

РОДОСЛОВ АЛЕКСЕ СТОЈШИЋА